

Γιώργος Μάρκου*

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ
ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το μεταναστευτικό φαινόμενο παρουσιάζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως μία κυκλική πορεία με δύο φάσεις: την πρώτη φάση της αποδημίας των μεταναστών και της κοινωνικο-οικονομικής τους ένταξης στη χώρα υποδοχής και τη δεύτερη φάση της παλιννόστησης και της επανένταξης των παλιννοστούτων στην κοινωνία της χώρας προέλευσης.

Στην εξελικτική της πορεία, η μετανάστευση στην Ελλάδα σημαδεύεται από δύο μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα με αιχμές τις εικοσαετίες 1900-1920 και 1955-1975, που διαφοροποιούνται ως προς την κατεύθυνση. Το πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα έχει προορισμό τις υπερπόντιες λεγόμενες χώρες, όπως Αμερική, Καναδά και Αυστραλία, ενώ το δεύτερο κατευθύνεται σε ευρωπαϊκές χώρες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας,** κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ού αιώνα το μεταναστευτικό ρεύμα κατευθύνεται αποκλειστικά σε υπερπόντιες χώρες, ενώ κατά τη διάρκεια 1955-1977 οι βορειοευρωπαϊκές χώρες απορροφούν τα 2/3 περίπου του συνόλου των Ελλήνων μεταναστών.

---

* Επ. Καθηγητής της Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών.

** Στα στοιχεία της ΕΣΥΕ δεν περιλαμβάνονται:

- α. οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες που κατέφυγαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1949) και άρχισαν να επιστρέφουν, κυρίως μετά το 1974,
- β. οι Έλληνες που φεύγουν προσωρινά, αλλά εγκαθίστανται μόνιμα σε ξένες χώρες.
- γ. οι Έλληνες που παλιννοστούν με ξένο διαβατήριο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή μεταναστών κατά περιόδους και χώρες προορισμού

Περίοδοι	Υπερπόντιες Χώρες	Ευρωπαϊκές Χώρες
1900-1954	563.745/(472.278)*	-
1955-1977	438.992 (160.858)*	758.351 (638.141)**
ΣΥΝΟΛΟ	1.002.737 (633.136)*	758.351 (638.141)*

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.

*: ΗΠΑ.

**: ΟΔΓ.

Από τις βορειοευρωπαϊκές χώρες η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ) δέχθηκε το 85% περίπου των Ελλήνων μεταναστών που κατευθύνθηκαν σ' αυτές τις χώρες. Σήμερα ζουν στη Δυτική Γερμανία 300.000 περίπου Έλληνες μετανάστες με τις οικογένειές τους, από τους οποίους 50.000 περίπου είναι μαθητές σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης.¹

Σχετικά με ορισμένα χαρακτηριστικά των μεταναστών της περιόδου 1955-1977 παρατηρούμε τα εξής:

- ποσοστό 80% περίπου των Ελλήνων μεταναστών ήταν ηλικίας 15-44 χρόνων,
- το 80% περίπου εξασκούσε το επάγγελμα του εργάτη ή του αγρότη πριν φύγει από την Ελλάδα,
- το μορφωτικό επίπεδο του 80% ήταν του Δημοτικού σχολείου, το 10% ήταν αναλφάβητοι και το υπόλοιπο 10% είχαν τελειώσει ή παρακολουθήσει μερικές τάξεις του ελάχιστου Γυμνασίου,
- τα 2/3 των μεταναστών προς την Ευρώπη προέρχονταν από τη Βόρεια Ελλάδα και την Περιοχή της Πρωτεύουσας.²

Η οικονομική κρίση, στις αρχές της δεκαετίας του '70, διέλυσε το μύθο της απρόσκοπτης οικονομικής ανάπτυξης των βιομηχανικών χωρών της Δύσης. Το πρόβλημα της ανεργίας άρχισε να προβάλλει, ξανά, έντονο και τα μέτρα που παίρνουν οι χώρες υποδοχής για την αντιμετώπισή της έπληξαν κατά κύριο λόγο τους μετανάστες. Η μεταναστευτική τους πολιτική χαρακτηρίζεται από το σταμάτημα του μεταναστευτικού ρεύματος, την ενθάρρυνση της παλιννόστησης και την αφομοίωση όσων παρέμειναν. Ένα ρεύμα παλιννόστησης προς τις χώρες προέλευσης έχει αρχίσει να δημιουργείται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70.

Στην Ελλάδα από το τέλος της δεκαετίας του '60 δημιουργείται, παράλληλα με το ρεύμα μετανάστευσης, ένα ρεύμα παλιννόστησης που κυρίως οφείλεται

1. Δαμιανάκη, Μ., *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*, Αθήνα, 1987, Guttenberg.2. Κασμάτη, Κ., *Μετανάστευση-Παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα, 1984, ΕΚΚΕ.

στην οικονομική κρίση και την αύξηση της ανεργίας στις χώρες υποδοχής, καθώς και στη σχετική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης στη χώρα μας.

Υπάρχουν σοβαρές δυσκολίες και προβλήματα στον ακριβή προσδιορισμό του αριθμού των παλιννοστούτων Ελλήνων μεταναστών. Πέρα από το πρόβλημα που συνιστά η ανυπαρξία επίσημων στατιστικών στοιχείων για τη μετανάστευση και την παλιννόστηση μετά το 1977, τα στοιχεία της ΕΣΥΕ παρουσιάζουν ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα αξιοπιστίας και σύγκρισης με άλλες ελληνικές ή ξένες πηγές. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ για την παλιννόστηση, ο αριθμός τους ανέρχεται στους 237.524 κατά τη χρονική περίοδο 1968-1977. Από το σύνολο των μεταναστών που παλιννοστεύει τα 2/3 περίπου επιστρέφουν από δυτικοευρωπαϊκές χώρες και από αυτούς ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 70% προέρχονται από την ΟΔΓ.³

Για την ίδια περίοδο τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας της ΟΔΓ ανεβάζουν στους 335.123 τους παλιννοστούτους Έλληνες μετανάστες μόνο από την ΟΔΓ.⁴

Από μια μικροαπογραφή του ελληνικού πληθυσμού σε 105.000 νοικοκυριά (3,4% του ελληνικού πληθυσμού) που έγινε το 1985, στο πλαίσιο προγράμματος ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης, ο αριθμός των παλιννοστούτων κατά την τελευταία 15ετία υπολογίζεται στους 627.000 περίπου. Όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή των παλιννοστούτων, τα στοιχεία δείχνουν ότι η Περιοχή της Πρωτεύουσας και η Βόρεια Ελλάδα, οι περιοχές δηλαδή με τη μεγαλύτερη μεταναστευτική κίνηση, απορροφούν την πλειονότητα των παλιννοστούτων.

Αλλά και τα στοιχεία για την παλιννόστηση που προέκυψαν από το πρόγραμμα ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης δε φαίνεται να αποδίδουν την πραγματικότητα.

Ο D. Hopf, ερευνητής στο Max-Planck Institut του Δυτικού Βερολίνου, υπολογίζει σε 700.000 τους Έλληνες που παλιννόστησαν από την ΟΔΓ κατά τη χρονική περίοδο 1960-1985.

Το γεγονός ότι στους 627.625 δεν περιλαμβάνονται όσοι επέστρεψαν κατά τη δεκαετία του '60 δε διαφοροποιεί ουσιαστικά το πρόβλημα της αξιοπιστίας (εγκυρότητας), αφού από τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ φαίνεται ότι το 1968 και 1969, οπότε άρχισε η καταγραφή των Ελλήνων που επιστρέφουν και η παλιννόστηση παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση, οι παλιννοστούτες δεν ξεπέρασαν τους 27.000.

Ο D. Hopf υποστηρίζει ότι 8 στους 10 Έλληνες μετανάστες στην ΟΔΓ επιστρέφουν στην Ελλάδα και ότι μέχρι το τέλος του αιώνα ο 1 στους 10 Έλληνες κάθε ηλικίας και φύλου θα έχει περάσει ένα μικρό ή μεγάλο μέρος της ζωής του στην ΟΔΓ.⁵

3. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας, Αθήνα, 1981.

4. Βλ. Χατζηπαναγιώτου, Ι., *Οι Έλληνες στη Δυτική Γερμανία*, Αθήνα, 1977.

5. Hopf, D., «Scolia zur griechischen Remigration», στο: *Neue Sammlung*, 1988/28/3-15.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Γεωγραφική κατανομή των παλιννοστούτων

Περιοχή εγκατάστασης (1)	Πληθυσμός (2)	Ποσοστό (3)
Περιοχή Πρωτεύουσας	223.530	35,6%
Κεντρική Ελλάδα	26.722	4,3%
Πελοπόννησος	39.710	6,3%
Νήσοι του Ιονίου	7.682	1,2%
Ήπειρος	22.805	3,6%
Θεσσαλία	38.472	6,1%
Μακεδονία	201.578	32,1%
Θράκη	26.689	4,3%
Νήσοι του Αιγαίου	22.645	3,6%
Κρήτη	17.792	2,8%
ΣΥΝΟΛΟ	627.625	100,0%

Πηγή: Ν. Πετρόπουλος, Δελτίο Ελλήνων Κοινωνιολόγων, 1986, τεύχος 10, αρ. 4, σελ. 7-8.

Αν τα παραπάνω στοιχεία προσεγγίζουν την πραγματικότητα, τότε ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών που επέστρεψαν στην Ελλάδα από ευρωπαϊκές, υπερπόντιες και άλλες χώρες κατά την τελευταία 25ετία πρέπει να ξεπερνά το ένα εκατομμύριο.

Όσον αφορά το ενδιαφέρον για σχετική επιστημονική έρευνα, αυτό έχει ουσιαστικά περιοριστεί στην πρώτη φάση, προσπαθώντας να ρίξει κάποιο φως στα προβλήματα των μεταναστών στις χώρες υποδοχής και να υποδείξει διάφορα μοντέλα για την εκπαιδευτική, κοινωνική και οικονομική τους ένταξη. Η δεύτερη φάση, δυστυχώς, αγνοήθηκε για αρκετό χρονικό διάστημα, παρόλο που τα προβλήματα οικονομικής, κοινωνικής και σχολικής επανένταξης που αντιμετωπίζει ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός παλιννοστούτων είναι οξύτατα. Μόλις τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει και στις χώρες προέλευσης η ανάπτυξη ερευνητικών προγραμμάτων, με σκοπό τη διερεύνηση, ταξινόμηση και ανάλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι παλιννοστούτες και τη διαμόρφωση τεκμηριωμένων προτάσεων που θα συμβάλουν αποφασιστικά στη χάραξη μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για την παλιννόστηση.⁶

6. Έμκε-Παπαδοπούλου, Η., *Προβλήματα Μετανάστευσης-Παλιννόστησης*, Αθήνα 1986 (ΙΜΕΟ).

Στη χώρα μας, οι σχετικές έρευνες αποσκοπούν στη διερεύνηση των κινήτρων για την παλιννόστηση, στην οικονομική, κοινωνική και σχολική επανένταξη των παλιννοστούτων, στις επιπτώσεις της μετανάστευσης και της παλιννόστησης, στην κοινωνικο-οικονομική και πολιτιστική ζωή της χώρας κ.λπ.⁷

Αναφορικά με το ερώτημα ποιοι παλιννοστούν, οι σχετικές έρευνες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια αναφέρουν λόγους και κίνητρα που μπορούν να ενταχθούν στις παρακάτω τέσσερις γενικές κατηγορίες:

- α. Οικογενειακοί-προσωπικοί λόγοι, όπως νοσταλγία, υγεία, σπουδές των παιδιών κ.λπ.
- β. Γεγονότα που συμβαίνουν στη χώρα υποδοχής και δυσκολεύουν την εκεί παραμονή του, όπως δυσκολία στην εύρεση εργασίας, φαινόμενα ρατσισμού κ.λπ.
- γ. Απόκτηση αρκετών αποταμιεύσεων ή συνταξιοδότηση.
- δ. Θετικές αλλαγές στη χώρα προέλευσης, όπως βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, πολιτικές μεταβολές κ.λπ.

Σχετικά με την οικονομική επανένταξη των παλιννοστούτων στην Ελλάδα, όλες οι εμπειρικές έρευνες συμφωνούν ότι αυτοί σε μεγάλο βαθμό είναι αυτοαπασχολούμενοι. Από βιομηχανικός, συνήθως, εργάτης στη χώρα υποδοχής γίνεται μικροϊδιοκτήτης, οδηγός ταξί, ανοίγει εστιατόριο ή μπαρ, ένα ποσοστό επιστρέφει στη γεωργία, ενώ πολύ λίγοι απασχολούνται στη βιομηχανία. Η προσδοκία ότι η παλιννόστηση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως παράγοντας ανάπτυξης των οικονομικά υποβαθμισμένων χωρών ή περιοχών δε φαίνεται να επαληθεύεται από τα γεγονότα.⁸

Η εκπαιδευτική και κοινωνική, τέλος, επανένταξη των παλιννοστούτων έχει γίνει αντικείμενο διερεύνησης, κατά τα τελευταία χρόνια. Διερευνούνται τα σχολικά προβλήματα (γνωστικά και ψυχολογικά) των παλιννοστούτων παιδιών, η επίδραση που έχει η επιστροφή στη ζωή των μεταναστών, οι σχέσεις τους με τον περίγυρο κ.λπ.⁹

7. Unger, K., *Die Rückkehr der Arbeitsmigranten: Eine Studie zur Remigration nach Griechenland, Saarbrücken*, 1983. Manganara, I., «Some social aspects of the return movement of Greek migrant workers from West Germany to rural Greece», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, 1977/29/65-75. Papademetriou, D., «European Labor Migration: Consequences for the Countries of Worker Origin», *International Studies Quarterly*, 1987/22/377-408. Πετρόπουλος, Ν., «Κοινωνικοψυχολογικές διαστάσεις της Παλιννόστησης», *Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 1981/23/424-454.

8. Lützens, C., *Die unglückliche Rückkehr. Die Remigrations-problematik am Beispiel griechischer Arbeitsmigranten aus dem Nomos DRAMA*, Frankfurt, 1981. Κέντρο Συμπαραστάσεως Παλιννοστούτων Μεταναστών, *Η Ελληνική Παλιννόστηση*, Αθήνα, 1982. Δαμανάκη, Μ., *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*, Αθήνα 1987. Κολλάρου, Τ./Μουσουρού, Α., *Παλιννόστηση*, Αθήνα. Κέντρο Ανθρωπιστικών Σπουδών και Ερευνών, 1980.

9. Βλ. Μάρκου, Γ., *Εκπαιδευτικά και Κοινωνικά Προβλήματα Παλιννοστούτων Μαθητών*, Αθήνα, 1988.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΗΣΗ

Το πρόβλημα της σχολικής επανένταξης των παλιννοστούτων παιδιών, των οποίων ο αριθμός υπολογίζεται σε 30.000 περίπου – ακριβή στατιστικά στοιχεία δυστυχώς δεν υπάρχουν –, αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα με τρία βασικά μοντέλα που καθιερώθηκαν και λειτουργούν κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας: το μοντέλο των ειδικών τάξεων υποδοχής (1980), το μοντέλο των ειδικών σχολείων υποδοχής (1984) και το μοντέλο των φροντιστηριακών τμημάτων (1982).

Τα δύο πρώτα μοντέλα στηρίζονται στην άποψη ότι το πρόβλημα της επανένταξης είναι υπόθεση μόνο των παιδιών που παλιννοστούν, τα οποία, γι' αυτό το λόγο, θα πρέπει να ξεπεράσουν τις γνωστικές και ψυχολογικές δυσκολίες τους έξω από τις κανονικές τάξεις και τα κανονικά σχολεία, στα οποία, ενδεχομένως, αργότερα να έρθουν να ενταχθούν. Η λογική και των δύο αυτών μοντέλων είναι η λογική της διάκρισης, του χωρισμού, της «γκετοποίησης».

Αντίθετα, το τελευταίο μοντέλο, των φροντιστηριακών δηλαδή τμημάτων, θεωρεί την επανένταξη υπόθεση τόσο των παλιννοστούτων όσο και των ντόπιων παιδιών προωθείται με τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης όλων των παιδιών μέσα στις κανονικές τάξεις και τα κανονικά σχολεία. Για το ξεπέρασμα όμως των γνωστικών και ψυχολογικών προβλημάτων που τα παιδιά που παλιννοστούν αντιμετωπίζουν, προβλέπεται ειδική φροντιστηριακή υποστήριξη με ειδικό γι' αυτά τα παιδιά διδακτικό υλικό και την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών πάνω στα ιδιαίτερα προβλήματά τους, με τη χρησιμοποίηση έντυπου υλικού και τη διοργάνωση ειδικών επιμορφωτικών σεμιναρίων.

Το μοντέλο αυτό στηρίζεται στις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών.

3. ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Με στόχο τη συστηματική μελέτη των σχολικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στο ελληνικό σχολείο τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών που παλιννοστούν και για την καλύτερη οργάνωση και λειτουργία των ειδικών για παλιννοστούντες μαθητές φροντιστηριακών τμημάτων (θεσμοθετήθηκαν το 1982), το Υπουργείο Παιδείας, σε συνεργασία με τους τομείς της Παιδαγωγικής των Παν/μίων Αθηνών (Γ. Μάρκου) και Ιωαννίνων (Α. Γκότοβος), αποφάσισε το 1983 την ανάπτυξη ενός ερευνητικού προγράμματος.

Το πρόγραμμα διεξήχθη ταυτόχρονα στην Αθήνα και τα Ιωάννινα. Στα Ιωάννινα περιλαμβάνονταν οι τάξεις 4, 5 και 6 της πρώτης βαθμίδας και στην Αθήνα οι τάξεις 7, 8 και 9 της γυμνασιακής βαθμίδας. Για τις ανάγκες του προγράμματος

τος το Υπουργείο Παιδείας έθεσε στη διάθεση της ερευνητικής ομάδας 6 εκπαιδευτικούς (3 της Δημοτικής και 3 της Μέσης). Η ΕΟΚ υπήρξε ο κύριος χρηματοδότης του προγράμματος.¹⁰

Πέρα από το βασικό σκοπό του ερευνητικού προγράμματος, που ήταν η παρέμβαση στη διαδικασία σχολικής επανένταξης των παλιννοστούτων μαθητών με την παραγωγή ειδικού διδακτικού και επιμορφωτικού υλικού, η ερευνητική δραστηριότητα περιλάμβανε και επιμέρους στόχους, με κύριο τη διερεύνηση και ανάλυση βασικών παραγόντων στην Ελλάδα και τις χώρες υποδοχής που επηρεάζουν την παραπάνω διαδικασία.

Ειδικότερα επιδιώχθηκε η διαπίστωση και ανάλυση της οπτικής μέσα από την οποία μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται θέματα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την επανένταξη των παλιννοστούτων μαθητών στο ελληνικό σχολικό σύστημα, όπως επίσης το ίδιο το γεγονός της επιστροφής τους στην Ελλάδα, τις σχέσεις τους με τους ντόπιους Έλληνες, τους όρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας και τη θέση των μαθητών μέσα σ' αυτή, στη χώρα υποδοχής και την Ελλάδα, την αυτοεκτίμηση των μαθητών, τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους προσδοκίες, τους θεσμούς σχολικής επανένταξης των φροντιστηριακών τμημάτων και των σχολείων των αποδήμων κ.λπ.

3.1. Ο γεωγραφικός χώρος της έρευνας

Κατά το σχολικό έτος 1985/86 λειτούργησαν συνολικά 677 φροντιστηριακά τμήματα (493 της Δημοτικής και 184 της Μέσης εκπαίδευσης), στα οποία φοίτησαν 3.855 μαθητές. Από αυτούς ποσοστό 43,7% επέστρεψαν από τη Δυτική Γερμανία, 10,1% από τις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, 4,6% από τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, 36,5% από τις υπερπόντιες χώρες (ΗΠΑ 16,2%, Καναδά 9,4%, Αυστραλία 10,9%) και 4,5% από χώρες της Ασίας και της Αφρικής.

Στην περιοχή της Αττικής λειτούργησαν κατά το σχολικό έτος 1985/86 111 φροντιστηριακά τμήματα, από τα οποία 86 της Δημοτικής εκπαίδευσης και 25 της Μέσης. Στα φροντιστηριακά τμήματα της Δημοτικής εκπαίδευσης φοίτησαν 708 μαθητές και δίδαξαν 86 δάσκαλοι, ενώ στα 25 φροντιστηριακά τμήματα της Μέσης εκπαίδευσης φοίτησαν 125 μαθητές και δίδαξαν 35 καθηγητές.

Η λειτουργία των φροντιστηριακών τμημάτων ολοκληρώθηκε στο τελευταίο δεκαήμερο του Νοεμβρίου 1985, ενάμιση περίπου μήνα μετά την έναρξη των μαθημάτων στα κανονικά σχολεία.

Μέλη της ερευνητικής ομάδας επισκέφθηκαν όλα τα φροντιστηριακά τμήματα της Μέσης εκπαίδευσης (25). Από αυτά επιλέχθηκαν οκτώ (8) αντιπροσωπευ-

---

10. Για μια λεπτομερή περιγραφή του ερευνητικού προγράμματος, βλ. Μάρκου, Γ., «Εκπαιδευτική πολιτική και το ερευνητικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση των σχολικών προβλημάτων των παιδιών που παλιννοστούν», στο: ΥΠΕΠΘ – UNESCO, *Σχολική επανένταξη παλιννοστούτων μαθητών*, Αθήνα, 1984.

τικά για την πειραματική εφαρμογή του βοηθητικού διδακτικού υλικού που ανέπτυσαν και για την πρώτη αξιολόγηση του προγράμματος. Στα οκτώ (8) πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα φοίτησαν 40 μαθητές και δίδαξαν 15 καθηγητές. Από τους 15 αυτούς καθηγητές, μόνο οι 4 γνώριζαν μια ξένη γλώσσα και είχαν εργαστεί στο εξωτερικό. Οι υπόλοιποι είχαν εμπειρία διδασκαλίας στα ελληνικά σχολεία, όχι όμως και με παλιννοστούντες μαθητές.

Στο νομό Ιωαννίνων λειτούργησαν κατά το ίδιο σχολικό έτος 27 φροντιστηριακά τμήματα με 146 παλιννοστούντες μαθητές και 27 δασκάλους. Για την πειραματική εφαρμογή του υλικού επιλέχθηκαν 8 φροντιστηριακά τμήματα με 48 μαθητές και 9 δασκάλους.

Όπως και στην περίπτωση της Αθήνας, η πλειονότητα των δασκάλων δεν είχε εμπειρία με παιδιά Ελλήνων μεταναστών στο εξωτερικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Συνολικός αριθμός φροντιστηριακών τμημάτων, μαθητών και εκπαιδευτικών στην Αθήνα και τα Ιωάννινα, κατά το σχολικό έτος 1985-86

Δημοτική Εκπαίδευση			Μέση Εκπαίδευση		
Φροντ. Τμήμ.	Μαθητές	Εκπαιδευτ.	Φροντ. Τμήμ.	Μαθητές	Εκπαιδευτ.
Αθήνα 86	708	86	25 (8)*	125 (40)*	35 (15)*
Ιωάννινα 27 (9)*	146 (48)*	27 (9)*	5	22	11
Σύνολο 113	854	113	30	147	46

* Σε παρένθεση ο αριθμός των πειραματικών Φροντιστηριακών Τμημάτων, των μαθητών και των εκπαιδευτικών, αντίστοιχα.

3.2. Το δείγμα της έρευνας

Συνολικά το ερευνητικό δείγμα αποτελούσαν:

- α. 40 μαθητές της γυμνασιακής βαθμίδας (τάξεις 7, 8 και 9) από την περιοχή του νομού Αττικής και 48 της Δημοτικής εκπαίδευσης (τάξεις 4, 5 και 6) από το νομό Ιωαννίνων, που παρακολουθούσαν φροντιστηριακά τμήματα κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1985/86.

- β. 37 γονείς των μαθητών που παρακολουθούσαν τα πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα στην Αθήνα και 43 γονείς μαθητών σε φροντιστηριακά τμήματα των Ιωαννίνων.
- γ. 53 εκπαιδευτικοί της Δημοτικής και Μέσης εκπαίδευσης, που δίδασκαν στους μαθητές του δείγματός μας είτε στα φροντιστηριακά τμήματα είτε στα κανονικά σχολεία.

Οι μαθητές

Και οι 40 Μαθητές του δείγματός μας στην Αθήνα ανήκαν στη δεύτερη γενιά των μεταναστών, είχαν δηλαδή γεννηθεί στις χώρες υποδοχής. Η πλειονότητα (88%) γεννήθηκε μεταξύ των ετών 1971 και 1973 και επέστρεψε στην Ελλάδα σε ηλικία 9-14 χρονών. Όσον αφορά τη χώρα προέλευσης των 40 μαθητών των πειραματικών φροντιστηριακών τμημάτων, το 37,5% προερχόταν από τις υπερπόντιες χώρες (Αμερική, Καναδά, Αυστραλία), 35,0% από τη Δυτική Ευρώπη (ΟΔΓ, Βέλγιο), 50% από την Ανατολική Ευρώπη και 20,0% από άλλες χώρες, κυρίως αφρικανικές.

Το 70,8% του συνόλου των μαθητών στα πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα των Ιωαννίνων επέστρεψε από τη Δυτική Ευρώπη (ΟΔΓ, Βέλγιο, Σουηδία, Ελβετία), 20,8% από υπερπόντιες χώρες (Αμερική, Καναδά, Αυστραλία) και 8,2% από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Σοβιετική Ένωση, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία). Και εδώ όλοι οι μαθητές είχαν γεννηθεί στο εξωτερικό, κυρίως κατά την τριετία 1974-1976, και η πλειονότητα είχε επιστρέψει σε ηλικία 8 έως 10 χρόνων.

Οι γονείς των μαθητών

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 37 γονείς μαθητών που παρακολούθησαν φροντιστηριακά τμήματα στην Αθήνα και 43 γονείς μαθητών σε φροντιστηριακά τμήματα των Ιωαννίνων. Οι περισσότεροι από τους γονείς των μαθητών που φοίτησαν στα πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα της Αθήνας εργάζονταν στις χώρες υποδοχής ως υπάλληλοι (32,4%) ή ως ελεύθεροι επαγγελματίες (21,6%). Λίγο περισσότεροι από το 1/3 δήλωσαν ότι ασκούσαν το επάγγελμα του ανειδίκευτου και ειδικευμένου εργάτη (35,1%) και μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό (5,4%) δήλωσαν ότι ήταν άνεργοι.

Την αντίθετη εικόνα παρουσιάζουν τα ποσοστά στις απαντήσεις των γονιών των μαθητών που παρακολούθησαν τα πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα στα Ιωάννινα. Πάνω από τα 2/3 δήλωσαν ότι ανήκαν στην κατηγορία του ανειδίκευτου/ειδικευμένου εργάτη και το 1/3 περίπου ανέφερε ότι ασκούσε το επάγγελμα του υπαλλήλου ή του ελεύθερου επαγγελματία.

Τόσο στην Αθήνα όσο και στα Ιωάννινα ελάχιστοι είναι εκείνοι που επέστρεψαν στην Ελλάδα έχοντας τελειώσει, στο εξωτερικό, κάποια επαγγελματική σχολή. Και στις δύο περιπτώσεις, όταν επέστρεψαν, οι περισσότεροι από

τους εργάτες έμειναν άνεργοι (21,6% στην Αθήνα και 42,2% στα Ιωάννινα), ενώ από τους υπαλλήλους και τους ελεύθερους επαγγελματίες οι περισσότεροι δήλωσαν ότι έκαναν κάποια εργασία.

Οι εκπαιδευτικοί

Όπως προαναφέρθηκε, ελάχιστοι εκπαιδευτικοί με διδακτική εμπειρία στο εξωτερικό δίδαξαν σε φροντιστηριακά τμήματα. Η χαμηλή ωριαία αποζημίωση (560 δρχ. μεικτά) δεν επέτρεψε τη στρατολόγηση εκπαιδευτικών που για ένα χρονικό διάστημα είχαν αποσπαστεί στο εξωτερικό με σκοπό να διδάξουν την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό σε παιδιά Ελλήνων μεταναστών.

Η απροθυμία των εκπαιδευτικών να εργαστούν σε φροντιστηριακά τμήματα είχε ως αποτέλεσμα να μην ικανοποιηθεί η επιθυμία πολλών παλιννοστούντων παιδιών και γονιών για φροντιστηριακή βοήθεια και αρκετά φροντιστηριακά τμήματα της Μέσης εκπαίδευσης να λειτουργήσουν με καθηγητές μόνο της μιας ή των δύο από τις τρεις ειδικότητες. Λίγα ήταν τα φροντιστηριακά τμήματα που διέθεταν και τις τρεις ειδικότητες καθηγητών (φιλόλογο, μαθηματικό, φυσικοχημικό).

3.3. Διαδικασία

Τόσο στην Αθήνα όσο και στα Ιωάννινα ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία, για τη συγκέντρωση των ερευνητικών δεδομένων και την αξιολόγηση του προγράμματος.

Μετά την επιλογή των πειραματικών φροντιστηριακών τμημάτων, τα μέλη της ερευνητικής ομάδας, που ήταν επιφορτισμένα με την ανάπτυξη του βοηθητικού διδακτικού υλικού, επισκέφθηκαν τα τμήματα αυτά και μοίρασαν στο διδακτικό προσωπικό και τους μαθητές το υλικό που ήδη είχαν αναπτύξει, συζητήσαν μαζί τους τρόπους για την καλύτερη εφαρμογή του υλικού και ζήτησαν από το διδακτικό προσωπικό συγκεκριμένες παρατηρήσεις για κάθε ενότητα χωριστά. Οι επαφές αυτές ήταν συχνές κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, αφού η παραγωγή του διδακτικού υλικού γινόταν, συνήθως, παράλληλα με την εφαρμογή του.

Εκτός από τους δασκάλους των φροντιστηριακών τμημάτων, τα μέλη της ερευνητικής ομάδας είχαν δύο συναντήσεις με δασκάλους στις τάξεις των οποίων φοιτούσαν μαθητές που παρακολουθούσαν τα φροντιστηριακά τμήματα. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων συζητήθηκαν τα προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζον οι παλιννοστούντες μαθητές, οι προσπάθειες που κατέβαλαν οι δάσκαλοι για τη βελτίωση της σχολικής επίδοσης των μαθητών αυτών, οι προσπάθειες της ερευνητικής ομάδας για την ανάπτυξη βοηθητικού διδακτικού υλικού, το γενικότερο πρόβλημα της παλιννόστησης κ.λπ.

Μέλη της ερευνητικής ομάδας είχαν δύο επίσημες συναντήσεις με τους γονείς των παλιννοστούντων μαθητών, κατά τις οποίες δόθηκε η ευκαιρία:

- α. στους γονείς να πληροφορηθούν τις προσπάθειες που καταβάλλονται για να διευκολυνθεί η προσαρμογή των παιδιών τους στο νέο περιβάλλον όπου πρόκειται να ζήσουν και τα νέα μέτρα που παίρνονται για να βελτιωθεί η σχολική τους επίδοση,
- β. στα μέλη της ερευνητικής ομάδας να εντοπίσουν τις απόψεις, τις ιδέες και τις απαιτήσεις των γονιών και να σημειώσουν τις παρατηρήσεις τους σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας στα σχολεία και στα φροντιστηριακά τμήματα, τα σχολικά βιβλία και τα προβλήματα που συνάντησαν στην Ελλάδα, μετά τη μόνιμη εγκατάστασή τους.

Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν ξεχωριστά ερωτηματολόγια για μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς με ανοιχτές ερωτήσεις. Προς το τέλος της σχολικής χρονιάς (Μάιος-Ιούνιος) μέλη της ερευνητικής ομάδας πήραν, με βάση τα ερωτηματολόγια, ατομικές συνεντεύξεις από καθένα μαθητή, γονιό και εκπαιδευτικό που συμμετείχε στο πρόγραμμα. Οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν και ακολούθησε η στατιστική επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας.

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη στατιστική επεξεργασία και την αξιολόγηση των ερευνητικών δεδομένων που συγκεκρινήθηκαν με συνεντεύξεις από τους παλινοστούντες μαθητές του δείγματός μας.¹¹

4.1. Λόγοι επιστροφής και επιθυμία των παλινοστούντων μαθητών να επιστρέψουν

Όπως δείχνει ο Πίνακας 4, ως κύριους λόγους επιστροφής οι μαθητές του δείγματός μας αναφέρουν την οικογενειακή και εκπαιδευτική τους κατάσταση με ποσοστά που κυμαίνονται από 22,5% μέχρι 31,3%.

Ακολουθούν η νοσταλγία με 17,5% στην Αθήνα και 20,8% στα Ιωάννινα, πολιτικοί λόγοι με 15,0% στην Αθήνα που σχετίζεται με τη συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση στις αφρικανικές χώρες και, τέλος, λόγοι που αναφέρονται στην υγεία και την οικογενειακή κατάσταση των παλινοστούντων

11. Για μια συνολική παρουσίαση και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων από τις συνεντεύξεις με γονείς, μαθητές και εκπαιδευτικούς βλ. Μάρκου, Γ., *Εκπαιδευτικά και Κοινωνικά Προβλήματα Παλινοστούντων Μαθητών*, Αθήνα, 1988.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Αιτία επιστροφής των παλιννοστούντων παιδιών

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Ευχρότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Ευχρότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Νοσταλγία	7	17,5	18,4	10	20,8	23,3
Πολιτικοί λόγοι	6	15,0	15,8	—	—	—
Οικονομικοί λόγοι	2	5,0	5,3	3	6,3	7,0
Οικογενειακοί λόγοι	10	25,0	26,3	15	31,3	34,9
Λόγοι υγείας	4	10,0	10,5	2	4,2	4,7
Εκπαιδευτικοί λόγοι	9	22,5	23,7	12	27,1	30,2
Δεν είπε	2	5,0	άγνωστο	5	10,4	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Η απόφαση για επιστροφή στην πατρίδα είναι κατά κανόνα απόφαση των γονιών. Τα παιδιά ακολουθούν τους γονείς τους, πολλές φορές χωρίς τη θέλησή τους, αφού δεν έχουν άλλη δυνατότητα επιλογής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Επιθυμία των παλιννοστούντων παιδιών να επιστρέψουν

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Ευχρότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Ευχρότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Όχι	16	40,0	43,2	22	45,8	45,8
Ναι	21	52,5	56,8	26	54,2	54,2
Δεν είπε	3	7,5	άγνωστο	—	—	—
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Στη σχετική ερώτηση, ένα σημαντικό ποσοστό, που ανέρχεται στο 40,0% στην Αθήνα και στο 45,8% στα Ιωάννινα, από τους μαθητές του δείγματός μας εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην απόφαση των γονιών τους για επιστροφή. Οι υπόλοιποι δήλωσαν ότι επιθυμούσαν και οι ίδιοι να επιστρέψουν στην Ελλάδα, την οποία είχαν προηγουμένως γνωρίσει, κυρίως, με την ευκαιρία κάποιων θερινών διακοπών.

4.2. Στη χώρα υποδοχής

Οι ερωτήσεις οι σχετικές με την εκπαιδευτική κατάσταση των παλιννοστούντων μαθητών στις χώρες υποδοχής σκοπεύουν στη διερεύνηση των σχολικών συνθηκών σ' αυτές τις χώρες και στην προετοιμασία των μαθητών για την επιστροφή και την (επ)ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις αφορούσαν το είδος του σχολείου στο οποίο φοιτούσαν οι μαθητές στη χώρα υποδοχής (ελληνικό ή ξένο), την ελληνόγλωσση διδασκαλία που είχαν, τη γνώμη τους για το ξένο σχολείο, τη σχολική τους εκπαίδευση και τις εκπαιδευτικές τους προσδοκίες, αν έμειναν στη χώρα υποδοχής.

4.2.1. Η γλωσσική προετοιμασία των παλιννοστούντων μαθητών

Όσον αφορά το σχολείο που φοιτούσαν, ποσοστό που φτάνει στο 80% του συνόλου των μαθητών του δείγματός μας δήλωσαν ότι παρακολουθούσαν κανονικό ξένο σχολείο με γλώσσα διδασκαλίας τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Μόνο

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Σχολείο φοίτησης των παλιννοστούντων παιδιών στη χώρα υποδοχής

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Ξένο	32	80,0	82,1	39	81,3	81,3
Κυρίως ξένο	2	5,0	5,1	5	10,4	10,4
Κυρίως ελληνικό	-	-	-	3	6,3	6,3
Ελληνικό	5	12,5	12,8	1	2,1	2,1
Δεν είπε	1	2,5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

ένα μικρό ποσοστό, 12,1% στην Αθήνα και 2,1% στα Ιωάννινα, φοίτησαν σε καθαρά ελληνικά σχολεία. Μικρό επίσης είναι το ποσοστό, 5,0% στην Αθήνα και 10,4% στα Ιωάννινα, των μαθητών που ανέφεραν ότι παρακολούθησαν κάποιες μορφές δίγλωσσης διδασκαλίας.

Σε υψηλά επίσης επίπεδα κυμαίνονται τα ποσοστά των μαθητών που δήλωσαν ότι δεν είχαν καθόλου ή ελάχιστη ελληνόγλωσση διδασκαλία στις

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ελληνόγλωσση διδασκαλία των παλινοστούτων παιδιών στη χώρα υποδοχής

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	5	12,5	13,2	8	16,7	16,7
Ελάχιστη	24	60,0	63,2	16	33,3	33,3
Αρκετή	5	12,5	13,2	19	39,6	39,6
Πολύ	4	10	10,5	5	10,4	10,4
Δεν είπε	2	5,0	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

χώρες υποδοχής. Τα 3/4 περίπου των μαθητών στα πειραματικά φροντιστηριακά τμήματα της Αθήνας και οι μισοί σ' αυτά των Ιωαννίνων δεν είχαν καμιά ή μιας ώρας την εβδομάδα διδασκαλία στην ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό. Το ποσοστό 12,5% στην Αθήνα και 39,6% στα Ιωάννινα μαθητών που δήλωσαν ότι είχαν αρκετή ελληνόγλωσση διδασκαλία καθώς και το ποσοστό 10,0% και 10,4% αντίστοιχα που χαρακτήρισαν ως «πολύ» τη διδασκαλία στη μητρική γλώσσα αφορά μαθητές που παρακολούθησαν, στις δυτικοευρωπαϊκές κατά κύριο λόγο χώρες, είτε αμειγρή ελληνικά σχολεία είτε δίγλωσσα σχολεία είτε απογευματινά τμήματα μητρικής γλώσσας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Γνώση της ελληνικής γλώσσας κατά την επιστροφή

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Άσχημη	20	50,0	50,0	9	18,8	19,1
Μέτρια	18	45,0	45,0	29	60,4	61,7
Καλή	2	5,0	5,0	9	18,8	19,1
Δεν είπε	-	-	-	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Σε πλήρη συμφωνία με τα παραπάνω βρίσκονται και οι απαντήσεις των μαθητών στην ερώτηση σχετικά με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας κατά την επιστροφή τους στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των μαθητών στην Αθήνα (95,0%)

και τα Ιωάννινα (79,2%) αξιολόγησαν ως «άσχημη» ή ως «μέτρια» τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, όταν επέστρεψαν στην Ελλάδα.

Τα παραπάνω αποτελέσματα δείχνουν ότι η προετοιμασία των μαθητών που παλιννοστούν, αναφορικά με τη γλωσσική επάρκεια στη μητρική τους γλώσσα, παρουσιάζει σοβαρότατες ελλείψεις. Αν και παρατηρούνται διαφοροποιήσεις, από χώρα σε χώρα, με καλύτερες συγκριτικά τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, παραμένει γεγονός ότι η πλειονότητα των παλιννοστούντων μαθητών έρχονται να ενταχθούν στο ελληνικό σχολικό σύστημα γλωσσικά εντελώς απροετοίμαστοι.

4.2.2. Η σχολική κατάσταση στη χώρα υποδοχής

Από τους μαθητές του δείγματός μας ζητήθηκε να εκφράσουν και να τεκμηριώσουν την άποψή τους για τα σχολεία των χωρών υποδοχής. Ποσοστό 85,0% στην Αθήνα και 89,6% στα Ιωάννινα εξέφρασαν «καλή» γνώμη και μόνο ένα ποσοστό 10% στην Αθήνα είχαν «κακή» ή «μέτρια» γνώμη γι' αυτά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Γνώμη των παλιννοστούντων παιδιών για τα σχολεία στις χώρες υποδοχής

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Κακή	2	5,0	5,3	-	-	-
Μέτρια	2	5,0	5,3	-	-	-
Καλή	17	42,5	44,7	20	41,7	46,5
Πολύ καλή	17	42,5	44,7	23	47,9	53,5
Δεν είπα	2	5,0	άγνωστο	5	10,4	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Οι μαθητές αξιολογούσαν πολύ θετικά το γεγονός ότι στα ξένα σχολεία υπήρχαν καλύτερες και επαρκείς κτιριακές εγκαταστάσεις, ώστε να μη χρειάζονται να πηγαίνουν σχολείο μισές μέρες την εβδομάδα πρωί και μισές απόγευμα, το σύγχρονο εξοπλισμό των σχολείων με εργαστήρια, γυμναστήρια και βιβλιοθήκες, την καθαριότητα των χώρων διδασκαλίας κ.λπ.

Σε υψηλά επίπεδα κυμαίνονται και τα ποσοστά των θετικών απαντήσεων του δείγματός μας στην ερώτηση σχετικά με την επίδοσή τους στο ξένο σχολείο. Ποσοστό 62,5% στην Αθήνα και 75,0% στα Ιωάννινα δήλωσαν ότι είχαν «καλή» ή «πολύ καλή» επίδοση, ενώ ένα πολύ μικρό ποσοστό 6,3% στα Ιωάννινα, αλλά σχετικά μεγάλο, 30,0%, στην Αθήνα αξιολόγησαν την επίδοσή τους στα σχολεία των χωρών υποδοχής ως «μέτρια».

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Επίδοση των παλινοστούτων παιδιών στα σχολεία των χωρών υποδοχής

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Μέτρια	12	30,0	32,4	3	6,3	7,7
Καλή	15	37,0	40,5	19	39,6	48,7
Πολύ καλή	10	25,0	27,0	17	35,4	43,6
Δεν είπατε	3	7,5	άγνωστο	9	18,8	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Τα παραπάνω αποτελέσματα, ενώ συμφωνούν με πρόσφατες μελέτες στην ΟΔΓ που δείχνουν μια σημαντική βελτίωση της επίδοσης των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών κατά τα τελευταία χρόνια,¹² έρχονται σε αντίθεση με πολλές άλλες μελέτες που δείχνουν μειωμένη σχολική επίδοση των παιδιών των μεταναστών.¹³

Οποιαδήποτε ερμηνεία των παραπάνω αποτελεσμάτων θα πρέπει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι οι μαθητές του δείγματός μας είχαν στην πλειονότητά τους παρακολουθήσει μόνο το Δημοτικό σχολείο στις χώρες υποδοχής και δεν είχαν αντιμετωπίσει τους επιλεκτικούς μηχανισμούς των εκπαιδευτικών συστημάτων, που συνήθως εμφανίζονται στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτό ίσως ερμηνεύει και τη διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στους μαθητές της Αθήνας (τάξεις 7,8,9) και των Ιωαννίνων (τάξεις 4,5,6) που αξιολόγησαν ως «μέτρια» την επίδοσή τους στο ξένο σχολείο.

Από την ανάλυση, τέλος, των απαντήσεων των μαθητών του δείγματός μας στην ερώτηση σχετικά με τις εκπαιδευτικές τους προσδοκίες στη χώρα υποδοχής φαίνεται ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό δήλωσαν ότι θεωρούσαν πιθανό να παρακολουθήσουν κάποιο σχολείο τεχνικής και επαγγελματικής κατεύθυνσης. Η πλειονότητα ανέφερε σχολεία αντίστοιχα του ελληνικού γενικού Λυκείου (κυρίως τα παιδιά του Δημοτικού στα Ιωάννινα) ή ανώτερη/ανώτατη σχολή (κυρίως τα παιδιά του Γυμνασίου στην Αθήνα).

12. Hopf, D., *Herkunft und Schulbesuch ausländischer Kinder: eine Untersuchung am Beispiel griechischer Schüler*, Berlin, 1987 (Max Plank Institut).

13. Markou, G., *Selbstkonzept, Schulerfolg und Integration*, Frankfurt, 1981. OECD *Immigrants Children at School*, Paris, 1987.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Εκπαιδευτικές προσδοκίες των παλινοστούτων παιδιών αν έμεναν στη χώρα υποδοχής

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Γυμνάσιο	-	-	-	5	10,4	12,5
Τεχνική Σχολή	3	7,5	7,9	2	4,2	5,0
Λύκειο	6	15,0	15,8	15	31,3	37,5
Ανώτερη	2	5,0	5,3	2	4,2	5,0
Ανώτατη	27	67,5	71,1	16	33,3	40,0
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	8	16,7	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

4.3. Η σχολική κατάσταση στην Ελλάδα

Κυρίαρχη θέση στο συγκεκριμένο πλαίσιο στόχων που θέσαμε σ' αυτή τη μελέτη κατέχουν οι ερωτήσεις που αφορούν τη διερεύνηση σε βάθος της σχολικής κατάστασης μετά την επιστροφή στην Ελλάδα και τους βασικούς παράγοντες που παρεμβαίνουν στη μαθησιακή διδασκαλία. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκαν οι απόψεις των μαθητών για το ελληνικό σχολείο, η ελληνική τους επίδοση, οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους προσδοκίες, οι σχέσεις τους με τους εκπαιδευτικούς και οι συναναστροφές τους με τα ντόπια παιδιά.

Όσον αφορά τη γνώμη των μαθητών του δείγματός μας για το ελληνικό σχολείο, ποσοστό 50,0% στην Αθήνα και 54,2% στα Ιωάννινα το χαρακτήρισαν «κακό» ή «μέτριο», ενώ το υπόλοιπο 50,0% και 45,8% στην Αθήνα και τα Ιωάννινα αντίστοιχα το βρήκαν «καλό» ή «πολύ καλό».

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Γνώμη των παλινοστούτων παιδιών για το ελληνικό σχολείο

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Κακή	5	12,5	12,5	9	18,8	18,8
Μέτρια	15	37,5	37,5	17	35,4	35,4
Καλή	18	45,0	45,0	18	37,5	37,5
Πολύ καλή	2	5,0	5,0	4	8,3	8,3
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Οι μαθητές αξιολογούν με κριτήριο την κτιριακή υποδομή και τον εξοπλισμό του σχολείου με σύγχρονα μέσα διδασκαλίας καθώς και το περιεχόμενο και τις μεθόδους διδασκαλίας.

Η γνώμη των μαθητών για το ελληνικό σχολείο επηρεάζεται σημαντικά από την επίδοσή τους στα μαθήματα και τις σχέσεις τους με το διδακτικό προσωπικό και τους συμμαθητές τους. Μαθητές με καλή ή πολύ καλή σχολική επίδοση εκφράζονται συνήθως θετικά για το ελληνικό σχολείο, ενώ οι «κακοί» και συχνά οι «μέτριοι» μαθητές εκφράζονται αρνητικά. Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τη θετική ή αρνητική στάση των παλινοστούτων μαθητών για το ελληνικό σχολείο είναι η χώρα επιστροφής. Μαθητές που επιστρέφουν από αφρικανικές χώρες έχουν συνήθως καλή γνώμη για το ελληνικό σχολείο. Αντίθετα, οι μαθητές που επιστρέφουν από βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Δύσης συγκρίνουν το ελληνικό σχολείο με το σχολείο στη χώρα υποδοχής, το οποίο έχουν την τάση να εξιδανικεύουν.

Το επίπεδο της σχολικής επίδοσης των μαθητών του δείγματός μας διερευνήθηκε τόσο από τις απαντήσεις των ίδιων των μαθητών όσο και από τη βαθμολογική τους κατάσταση κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Από τις απαντήσεις στην ερώτηση αναφορικά με την επίδοση των μαθητών διαπιστώσαμε ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό 7,5% στην Αθήνα και 2,1% στα Ιωάννινα, κατέταξαν τους εαυτούς τους στο επίπεδο του «κάτω του μετρίου» μαθητή. Το μεγαλύτερο ποσοστό, 52,5% στην Αθήνα και 43,8% στα Ιωάννινα δήλωσαν ότι ανήκαν στην κατηγορία του μετρίου, ενώ ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό 40,0% και 52,1% στην Αθήνα και τα Ιωάννινα αντίστοιχα, αξιολόγησαν τους εαυτούς τους ως «καλούς» ή «πολύ καλούς» μαθητές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Επίδοση των παλινοστούτων παιδιών στο ελληνικό σχολείο

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Κάτω του μέτριου	3	7,5	7,5	1	2,1	2,1
Μέτρια	21	52,5	52,5	21	43,8	44,7
Καλή	14	35,0	35,0	20	41,7	42,6
Πολύ καλή	2	5,0	5,0	5	10,4	10,6
Δεν είπε	-	-	-	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Μια πιο ξεκάθαρη εικόνα χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις μάς δίνουν τα αποτελέσματα της γενικής βαθμολογικής κατάστασης των μαθητών του δείγματός μας στο τέλος της σχολικής χρονιάς όπως προκύπτουν από τις καταστάσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Επίδοση των παλινοστούτων παιδιών στο ελληνικό σχολείο

ΑΘΗΝΑ				ΙΩΑΝΝΙΝΑ			
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό		Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
10-12	10	25,0	25,0 Γ	12	25,0	25,0	
13-14	13	32,5	32,5 Β	26	54,2	54,2	
15-16	12	30,0	30,0	-	-	-	
17-20	5	12,5	12,5 Α	10	20,8	20,8	
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0	

βαθμολογίας των σχολείων που φοιτούσαν. Στην Αθήνα ποσοστό 57,5% των μαθητών ανήκαν στην κατηγορία του «μετρίου» και «κάτω του μετρίου» μαθητή, ενώ ποσοστό 42,5% ανήκαν στην κατηγορία του «καλού» ή «πολύ καλού» μαθητή. Στα Ιωάννινα το 1/4 των μαθητών έλαβε τον τελικό βαθμό «Γ», ποσοστό 54,2% το βαθμό «Β» και ποσοστό 20,8% το βαθμό «Α».

Η σύγκριση της τελικής γενικής βαθμολογίας των μαθητών με τη γενική τους βαθμολογία στην αρχή της χρονιάς (Α' τρίμηνο) παρουσιάζει μια σταθερή βελτίωση της σχολικής επίδοσης των μαθητών κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Επίδοση των παλινοστούτων παιδιών στο ελληνικό σχολείο στην αρχή της χρονιάς

ΑΘΗΝΑ				ΙΩΑΝΝΙΝΑ			
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό		Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
10-12	15	37,5	37,5	-	-	-	
13-14	14	35,0	35,0 Γ	18	37,5	37,5	
15-16	8	20,0	20,0 Β	24	50,0	50,0	
17-20	3	7,5	7,5 Α	6	12,5	12,5	
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0	

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα αποτελέσματα από τη σύγκριση της αρχικής και της τελικής βαθμολογίας των μαθητών της γυμνασιακής βαθμίδας στα

μαθήματα των νέων ελληνικών, των μαθηματικών, της φυσικής και της χημείας, στα οποία οι μαθητές είχαν ιδιαίτερη φροντιστηριακή υποστήριξη.

Οι επιδόσεις των μαθητών του Γυμνασίου παρουσιάζουν μεγαλύτερη βελτίωση στα μαθήματα της φυσικής, της χημείας, των μαθηματικών και μικρότερη στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας. Αυτό οφείλεται, σε σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, στην ιδιαιτερότητα του γλωσσικού μαθήματος και την έλλειψη γλωσσικού διδακτικού υλικού για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης γλώσσας καθώς και στην κατάλληλη προετοιμασία του διδακτικού προσωπικού.

Οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προσδοκίες των μαθητών του δείγμάτος μας διερευνήθηκαν τόσο στο επίπεδο της ικανότητας όσο και στο επίπεδο της δυνατότητας. Τα 2/3 περίπου των μαθητών στην Αθήνα και τα Ιωάννινα εκτιμούν ότι διαθέτουν τις ικανότητες και ότι υπάρχουν οι προϋποθέσεις να φοιτήσουν σε κάποια σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ένα πολύ μικρό ποσοστό, 5,0% στην Αθήνα και 8,4% στα Ιωάννινα, δήλωσαν ότι θεωρούν ως πιο πιθανό να τελειώσουν μόνο το Γυμνάσιο ή κάποια τεχνική σχολή, ενώ το ίδιο περίπου ποσοστό στην Αθήνα και τα Ιωάννινα (22.5% και 22.9%) ανέφεραν το Λύκειο ως το ανώτατο σχολείο που θα μπορούσαν να φοιτήσουν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Εκπαιδευτικές προσδοκίες των παλινοστούντων μαθητών στην Ελλάδα

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Γυμνάσιο	-	-	-	3	6,3	6,7
Τεχνική Σχολή	2	5,0	5,3	1	2,1	2,2
Λύκειο	9	22,5	23,7	11	22,9	24,2
Ανωτέρα/Ανωτάτη	27	67,5	71,1	30	62,5	66,9
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	3	6,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Η σύγκριση με τις εκπαιδευτικές προσδοκίες των μαθητών του δείγμάτος μας στις χώρες υποδοχής δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις (βλ. Πιν. 10). Οι μαθητές εξακολουθούν και μετά την επιστροφή τους να έχουν υψηλές προσδοκίες αναφορικά με τη συνέχιση των σπουδών τους σε ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης.

Όσον αφορά το επάγγελμα που θεωρούν πιο πιθανό να κάνουν όταν μεγαλώσουν, η θέση του υπαλλήλου συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων του δείγμάτος μας με 32,5% στην Αθήνα και 37,5% στα Ιωάννινα. Ακο-

λουθούν τα επαγγέλματα του ελεύθερου επαγγελματία με ποσοστό 25,0% και 29,2% στην Αθήνα και τα Ιωάννινα αντίστοιχα, του κατώτερου τεχνικού με 10,0% στην Αθήνα και του ανώτερου τεχνικού με 16,7% στα Ιωάννινα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Επαγγελματικές προσδοκίες των παλιννοστούντων μαθητών στην Ελλάδα

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Εργάτης	–	–	–	3	6,3	6,7
Κατώτερος τεχνικός	2	5,0	5,3	1	2,1	2,2
Υπάλληλος	9	22,5	23,7	11	22,9	24,2
Ελ. επαγγελματία	27	67,5	71,1	30	62,5	66,9
Ανώτερος τεχνικός	–	–	–	–	–	–
Ηγετικά στελέχη	–	–	–	–	–	–
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	3	6,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

4.3.1. Σχέση εκπαιδευτικών με παλιννοστούντες μαθητές

Ο σημαντικός ρόλος που παίζει η σχέση διδάσκοντος – διδασκόμενου στη μαθησιακή και τη γενικότερη παιδευτική διαδικασία έχει επανειλημμένα τονιστεί.

Το διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές αποτελεί συχνά ανασταλτικό παράγοντα στη διαμόρφωση καλών και δημιουργικών σχέσεων.

Βασικές πλευρές των σχέσεων των διδακτικού προσωπικού με τους παλιννοστούντες μαθητές έγιναν αντικείμενο ουσιαστικής διερεύνησης στη μελέτη μας. Οι μαθητές του δείγματός μας αναφέρθηκαν στη γνώμη των δασκάλων και καθηγητών τους γι' αυτούς, έτσι όπως αυτοί θα τους περιέγραφαν σε κάποιον τρίτο, στην κατανόηση και το ενδιαφέρον που τους δείχνουν να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, στη συχνότητα με την οποία τους ρωτούν και τους ενθαρρύνουν να πουν κάτι, καθώς και στις επαγγελματικές τους προσδοκίες γι' αυτούς.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα στην ερώτηση σχετικά με τη γνώμη των εκπαιδευτικών για τους παλιννοστούντες μαθητές του δείγματός μας, το μεγαλύτερο ποσοστό στην Αθήνα, 52,5%, αλλά σχετικά μικρό στα Ιωάννινα, 20,0%, εκτιμούν ότι η γνώμη των δασκάλων και των καθηγητών τους στο κανονικό σχολείο είναι «κακή» ή «μέτρια». Ποσοστό 32,5% στην Αθήνα και 60,4% στα Ιωάννινα δήλωσαν «καλή» γνώμη των εκπαιδευτικών τους γι' αυτούς, ενώ ένα ποσοστό 10,0% και 14,6% στην Αθήνα και τα Ιωάννινα αντίστοιχα ανέφεραν ότι οι εκπαιδευτικοί τους έχουν «πολύ καλή» γνώμη γι' αυτούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Γνώμη των εκπαιδευτικών για τους παλινοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Κακή	4	10,0	10,6	3	6,3	6,4
Μέτρια	17	42,5	44,7	8	16,7	17,0
Καλή	13	32,5	34,2	29	60,4	61,7
Πολύ καλή	4	10,0	10,5	7	14,6	14,9
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Στα ίδια περίπου επίπεδα κυμαίνονται και τα ποσοστά των απαντήσεων στην ερώτηση αναφορικά με την κατανόηση που δείχνουν οι εκπαιδευτικοί στα κανονικά σχολεία για τα μαθησιακά και ψυχολογικά προβλήματα των μαθητών του δείγματός μας. Ποσοστό 42,5% στην Αθήνα και 22,9% στα Ιωάννινα δήλωσαν ότι οι δάσκαλοι/καθηγητές δεν τους καταλαβαίνουν «καθόλου» ή ότι τους καταλαβαίνουν «λίγο», ένα ποσοστό 37,5% στην Αθήνα και 47,9% στα Ιωάννινα εκτιμούν ότι οι εκπαιδευτικοί τους δείχνουν «αρκετή» κατανόηση, ενώ ένα σχετικώς μικρό ποσοστό 12,5% στην Αθήνα και 20,8% στα Ιωάννινα δήλωσαν ότι συναντούν «πολλή» κατανόηση από τους δασκάλους και τους καθηγητές τους.

Σημαντικό είναι επίσης το ποσοστό των μαθητών του δείγματός μας στην Αθήνα που χαρακτήρισαν ως «καθόλου» ή «λίγο» το ενδιαφέρον που δείχνουν (40,0%) και την ενθάρρυνση που τους παρέχουν (42,5%) οι καθηγητές τους για να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Το ποσοστό αυτό μειώνεται στο μισό περίπου για τους μαθητές του Δημοτικού σχολείου στα Ιωάννινα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Κατανόηση των εκπαιδευτικών για τους παλινοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	5	12,5	13,5	5	10,4	11,4
Λίγη	12	30,0	32,4	6	12,5	13,6
Αρκετή	15	37,5	40,5	23	47,9	52,3
Πολύ	5	12,5	13,5	10	20,8	22,7
Δεν είπε	3	7,5	άγνωστο	4	8,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών για συμμετοχή των παλινοστούτων μαθητών

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	7	17,5	18,4	3	6,3	7,1
Λίγη	9	22,5	23,7	8	16,7	19,0
Αρκετή	19	47,5	50,0	20	41,7	47,6
Πολύ	3	7,5	7,9	11	22,9	26,2
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	6	12,5	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Οι περισσότεροι πάντως από τους μαθητές δήλωσαν ότι οι εκπαιδευτικοί τους δείχνουν «αρκετό» ή «πολύ» ενδιαφέρον και τους ενθαρρύνουν με θετική ανατροφοδότηση στην προσπάθειά τους να ενταχθούν και να συμμετέχουν ισότιμα στη σχολική τάξη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Ενθάρρυνση των εκπαιδευτικών στους παλινοστούτες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	6	15,0	15,8	4	8,3	8,3
Λίγη	11	27,5	28,9	5	10,4	10,4
Αρκετή	17	42,5	44,7	26	54,2	54,2
Πολύ	4	10,0	10,5	13	27,1	27,1
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Ανάλογο είναι και το ποσοστό των μαθητών στα Ιωάννινα που ανέφεραν ότι οι δάσκαλοι τους ρωτούν «αρκετά» ή «πολύ συχνά» και δείχνουν ενδιαφέρον γι' αυτά που λένε, ενώ στην Αθήνα τα ποσοστά μοιράζονται ανάμεσα σ' αυτούς που δήλωσαν ότι οι καθηγητές τους δεν τους ρωτούν καθόλου ή λίγο και σ' αυτούς που δήλωσαν ότι τους απευθύνουν «αρκετά» ή «πολύ συχνά» το λόγο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Συχνότητα με την οποία οι εκπαιδευτικοί ερωτούν τους παλινοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	1	2,5	2,6	1	2,1	2,1
Λίγο	18	45,0	47,4	12	21,1	21,1
Αρκετά	18	45,0	47,4	17	35,4	35,4
Πολύ	1	2,5	2,6	18	37,5	37,5
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Η ύπαρξη, ίσως, ενός δασκάλου στο Δημοτικό σχολείο σε αντίθεση με τους πολλούς καθηγητές στο Γυμνάσιο, αλλά και η πληρέστερη ψυχοπαιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων σε σύγκριση με τη σχεδόν ανύπαρκτη των καθηγητών επιτρέπουν στους πρώτους μια καλύτερη ψυχολογική και παιδαγωγική προσέγγιση των παλινοστούντων μαθητών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δεδομένα των απαντήσεων που έδωσαν οι μαθητές του δείγματός μας στην ερώτηση για τις εκπαιδευτικές προσδοκίες που έχουν γι' αυτούς οι δάσκαλοι και οι καθηγητές τους. Ποσοστό 32,5% από τους μαθητές στην Αθήνα εκτιμούν το Γυμνάσιο ή το Λύκειο ως την ανώτερη εκπαί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Εκπαιδευτικές προσδοκίες των εκπαιδευτικών για τον παλινοστούντα μαθητή

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Γυμνάσιο	3	7,5	13,6	8	16,7	17,8
Λύκειο	10	25,0	45,5	20	41,7	44,4
Ανωτέρα	2	5,0	9,1	1	2,1	2,2
Ανωάτη	7	17,5	31,8	16	33,3	35,6
Δεν είπε	18	45	άγνωστο	3	6,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

δευση που οι καθηγητές τους τους θεωρούν ικανούς να έχουν και μόνο ένα ποσοστό 22,5% πιστεύουν ότι οι καθηγητές τους τους θεωρούν ικανούς για σχολές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σημαντικά καλύτερη ποσοστιαία αναλογία εμφα-

νίζεται στο δείγμα των Ιωαννίνων, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για μαθητές του Δημοτικού σχολείου. Ποσοστό 35,4% των μαθητών ανέφεραν ότι κατά την εκτίμηση των δασκάλων τους θα μπορούσαν να φοιτήσουν σε κάποια σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ ένα 41,7% θα μπορούσε να τελειώσει το λύκειο. Μόνο ένα μικρό ποσοστό 16,7% δε θα μπορούσε να συνεχίσει πέρα από τη βασική ενιάχρονη εκπαίδευση.

Ιδιαίτερη όμως σημασία παρουσιάζει το μεγάλο ποσοστό, 45,0%, των μαθητών στην Αθήνα που απάντησαν ότι δε γνωρίζουν τις εκπαιδευτικές προσδοκίες των καθηγητών τους γι' αυτούς. Το γεγονός αυτό δείχνει την αδυναμία αρκετών εκπαιδευτικών να μεταδίδουν τις προσδοκίες τους στους μαθητές. Οι σχέσεις καθηγητή-μαθητή χαρακτηρίζονται από μια τυπικότητα στη συμπεριφορά του καθηγητή απέναντι στο μαθητή που δύσκολα επιτρέπει να περνούν τα μηνύματα του «πομπού» προς το «δέκτη».

4.3.2. Οι συναναστροφές των παλινοστούτων μαθητών

Στο ερωτηματολόγιό μας είχαμε περιλάβει έξι συνολικά ερωτήσεις με τις οποίες επιδιώκαμε να διερευνήσουμε την ένταξη των μαθητών του δείγματός μας στη σχολική και την κοινωνική ομάδα.

Η πρώτη ερώτηση (*Είναι εύκολο σ' όλους τους μαθητές να βρουν φίλους στο σχολείο; Αν όχι, σε ποιους δεν είναι και γιατί;*) αποσκοπούσε στην έμμεση διερεύνηση της ένταξης των μαθητών του δείγματός μας στη σχολική ομάδα. Ποσοστό 80,0% στην Αθήνα και 70,8% στα Ιωάννινα δήλωσαν ότι είναι «εύκολο» ή «πολύ εύκολο» σ' όλους τους μαθητές να βρουν φίλους στο σχολείο, ενώ ένα μικρό συγκριτικά ποσοστό, 17,5% στην Αθήνα και 27,2% στα Ιωάννινα, απάντησαν ότι είναι «δύσκολο» ή «πολύ δύσκολο».

Οι περισσότεροι από τους μαθητές που ανέφεραν προβλήματα συναναστροφών με νέτους συμμαθητές τους εντόπιζαν τα αίτια της δυσκολίας στο γεγο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Ευκολία ή δυσκολία στην απόκτηση φίλων

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Πολύ δύσκολο	1	5,0	2,6	3	6,3	6,3
Δύσκολο	6	15,0	15,4	11	22,9	22,9
Εύκολο	24	5,0	61,5	30	62,5	62,5
Πολύ εύκολο	8	20,0	20,5	4	8,3	8,3
Δεν είπα	1	2,5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

νός ότι ήταν «Γερμανάκια», «Καναδάκια», «Αμερικανάκια» με διαφορετική αντίληψη και νοοτροπία. Άλλοι πάλι στον «κλειστό» ή ακόμα και «ζωηρό» χαρακτήρα τους.

Στις δύο βασικές ερωτήσεις (*Με ποια παιδιά κάνεις συνήθως παρέα στο διάλειμμα; Είναι παιδιά που παλιννόστησαν και γιατί; Ποιοι είναι οι 3-4 καλύτεροι φίλοι σου, τους οποίους θέλεις να καλείς στο σπίτι σου σε μια γιορτή (πάρτι), να βλέπετε μαζί τηλεόραση, να παίζετε κάποιο αγαπημένο σας παιχνίδι, να πηγαίνετε μαζί θέατρο, κινηματογράφο, εκδρομή κ.λπ.; Είναι ντόπιοι ή παλιννοστούντες; Πού τους*

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

Συναναστροφές των παλιννοστούντων μαθητών

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Παλιννοστούντες	-	-	-	7	14,6	14,6
Περισσότεροι Ξένοι	3	7,5	7,9	2	4,2	4,2
Περισσότεροι Έλλ.	11	27,5	28,9	20	41,7	41,7
Έλληνες	24	60,0	63,2	19	39,6	39,6
Δεν είπε	2		άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

γνώρισε και πότε;) το 60% του δείγματός μας στην Αθήνα και το 39,6% στα Ιωάννινα απάντησαν ότι συναναστρέφονται αποκλειστικά και μόνο με ντόπια παιδιά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

Στάση των ντόπιων μαθητών προς τους παλιννοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Εχθρικοί	3	7,5	7,5	1	2,1	2,3
Αδιάφοροι	-	-	-	6	12,5	13,6
Φίλικοί	9	22,5	22,5	23	47,9	52,3
Πολύ φίλικοί	28	70,0	70,0	14	29,2	31,8
Δεν είπε	-	-	-	4	8,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Ποσοστό 35,0% στην Αθήνα και 47,1% στα Ιωάννινα απάντησαν ότι το φιλικό τους περιβάλλον αποτελεί κατά κύριο λόγο ντόπια παιδιά, ενώ ένα πολύ μικρό ποσοστό, στην Αθήνα 7,5% και τα Ιωάννινα 4,2%, δήλωσαν ότι η φιλική τους παρέα αποτελείται κατά κύριο λόγο από παλινοστούντα παιδιά. Μόνο στα Ιωάννινα τέλος, ποσοστό 14,6% απάντησαν ότι κάνουν παρέα μόνο με παλινοστούντα παιδιά. Ως λόγους αναφέρουν, συνήθως, ότι μπορούν να μιλούν μεταξύ τους την ξένη γλώσσα και ότι «καταλαβαίνονται» καλύτερα.

Μια επιβεβαίωση των παραπάνω αποτελεσμάτων μάς δίνουν και οι απαντήσεις των μαθητών του δείγματός μας στην ερώτηση που αφορούσε τη στάση των ντόπιων μαθητών έναντι των παλινοστούντων συμμαθητών τους και τη βοήθεια που τους παρέχουν όταν αυτοί συναντούν δυσκολίες στο σχολείο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Βοήθεια των ντόπιων μαθητών προς τους παλινοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	3	7,5	8,6	6	12,5	12,8
Λίγο	4	10,0	11,4	12	25,0	25,5
Αρκετά	22	55,0	62,9	22	45,8	46,8
Πολύ	6	15,0	17,1	7	14,6	14,9
Δεν είπα	5	12,5	άγνωστο	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Οι Πίνακες 26 και 27 δείχνουν ότι η πλειονότητα των μαθητών του δείγματός μας στην Αθήνα (92,5%) και τα Ιωάννινα (77,1%) εκτιμά ως «φιλική» ή «πολύ φιλική» τη στάση των ντόπιων συμμαθητών τους και ως «αρκετή» ή «πολλή» (Αθήνα, 70,0% και Ιωάννινα 60,4%) τη βοήθεια που τους παρέχουν σε συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο σχολείο. Το υπόλοιπο 7,5% στην Αθήνα και 14,6% στα Ιωάννινα χαρακτήρισε τη συμπεριφορά των ντόπιων συμμαθητών τους «αδιάφορη» ή ακόμα και «εχθρική», ενώ διπλάσιο σχεδόν ποσοστό ανέφερε ότι δεν έχει «καμιά» ή «λίγη» βοήθεια από τους ντόπιους συμμαθητές τους.*

* Στους μαθητές που δήλωσαν ότι δεν παίρνουν καμιά ή λίγη βοήθεια από τους ντόπιους συμμαθητές τους περιλαμβάνονται και ορισμένοι που απάντησαν ότι δεν τη χρειάζονται.

Τον ικανοποιητικό βαθμό ένταξης των μαθητών του δείγματός μας στη σχολική ομάδα μας δόθηκε επίσης η ευκαιρία να διαπιστώσουμε διερευνώντας τις σχέσεις τους με τα ντόπια παιδιά στο επίπεδο της επιθυμίας.

Ρωτήσαμε, λοιπόν, τους μαθητές να μας πουν αν υπάρχουν ντόπιοι συμμαθητές τους οποίους θα ήθελαν να κάνουν παρέα, αλλά αυτοί δεν τους δέχονται και αντίστροφα αν υπάρχουν ντόπια παιδιά που θα ήθελαν να κάνουν παρέα μαζί τους και οι ίδιοι δεν τους δέχονται.

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

Απροθυμία ντόπιων μαθητών να συναναστραφούν με παλιννοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Όχι	32	80,0	82,1	34	70,8	75,6
Ναι	7	17,5	17,9	11	22,9	24,4
Δεν είπε	1	2,5	άγνωστο	3	6,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Απροθυμία παλιννοστούντων μαθητών να συναναστρέφονται με ντόπιους μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Όχι	25	62,5	64,1	42	87,5	87,5
Ναι	14	35,0	35,9	8	12,5	12,5
Δεν είπε	1	2,5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Όπως αναμενόταν, η πλειονότητα των μαθητών απάντησε ότι υπάρχει επιθυμία και από τις δύο πλευρές για ανάπτυξη φιλικών σχέσεων. Το 80,0% στην Αθήνα και το 70,8% στα Ιωάννινα δήλωσε ότι τα ντόπια παιδιά με προθυμία συναναστρέφονται με παιδιά παλιννοστούντων ενώ ποσοστό 62,5% και 87,5% αντίστοιχα δήλωσαν ότι και οι ίδιοι είναι πρόθυμοι και επιδιώκουν τις παρέες των ντόπιων παιδιών. Το ενδιαφέρον στις απαντήσεις βρίσκεται στο γεγονός ότι, από τους μαθητές που δήλωσαν απροθυμία για δημιουργία φιλικών σχέσεων στην Αθήνα, ποσοστό 17,5% εντόπισε την απροθυμία στα ντόπια παιδιά, ενώ

το ποσοστό των μαθητών που απάντησαν ότι οι ίδιοι δεν είναι πρόθυμοι να συνασπρόνται ντόπια παιδιά διπλασιάζεται. Στα Ιωάννινα, αντίστροφα, η απροθυμία προέρχεται σε διπλάσιο ποσοστό από τα ντόπια παιδιά.

Το γεγονός αυτό δείχνει ότι στη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ ντόπιων και παλινοστούτων μαθητών οι τελευταίοι παίζουν ενεργητικό και όχι παθητικό ρόλο.

4.4. Σχέσεις γονιών και μαθητών

Οι σχέσεις των μαθητών του δείγματός μας με τους γονείς τους φαίνεται ότι είναι αρκετά ικανοποιητικές και οι γονείς δείχνουν κατανόηση στα προβλήματα των παιδιών τους και εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Αυτό προκύπτει από τις απαντήσεις των παιδιών σε τρεις σχετικές ερωτήσεις.

Στην πρώτη ερώτηση (*Ποια γνώμη έχουν οι γονείς σου για σένα; Από πού το συμπεραίνεις;*) η πλειονότητα των μαθητών του δείγματός μας με ίδια περίπου ποσοστά στην Αθήνα (77,5%) και στα Ιωάννινα (77,1%) εκτιμά ότι οι γονείς τους έχουν «καλή» ή «πολύ καλή» γνώμη γι' αυτούς, ενώ ένα ποσοστό γύρω στο 17,0% δήλωσε ότι οι γονείς τους έχουν σχηματίσει γι' αυτούς «μέτρια» γνώμη. Μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό, 4,2%, στα Ιωάννινα ανέφερε ότι οι γονείς τους

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Γνώμη των γονέων για τους παλινοστούτους μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Κακή	–	–	–	2	4,2	4,3
Μέτρια	7	17,5	18,4	8	16,7	17,0
Καλή	19	47,5	50	35	72,9	74,5
Πολύ καλή	12	30	31,6	2	4,2	4,3
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

έχουν «κακή» γνώμη γι' αυτούς. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις πρόκειται συνήθως για παιδιά που έχουν επιστρέψει χωρίς τους γονείς τους.

Στα ίδια περίπου υψηλά ποσοστά στο σύνολο του δείγματός μας κυμαίνονται και οι απαντήσεις των μαθητών στις ερωτήσεις σχετικά με την κατανόηση και την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι γονείς στα παιδιά τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Εμπιστοσύνη των γονέων στις ικανότητες των παλινοστούτων μαθητών

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	-	-	-	3	6,3	6,4
Λίγο	4	10	10,5	2	4,2	4,3
Αρκετά	8	20	21,1	41	85,4	87,2
Πολύ	26	65	68,4	1	2,1	2,1
Δεν είπε	2	5	άγνωστο	1	2,1	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 32

Κατανόηση των γονιών για τους παλινοστούντες μαθητές

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Καθόλου	-	-	-	2	4,2	4,9
Λίγο	3	7,5	7,5	3	6,3	7,3
Αρκετά	14	35	35	36	75	87,8
Πολύ	23	57,5	57,5	-	-	-
Δεν είπε	-	-	-	7	14,6	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Πάνω από το 85,0% των μαθητών που απάντησαν δήλωσαν ότι από τους γονείς τους βρίσκουν «αρκετή» ή «πολλή» κατανόηση και εμπιστοσύνη και μόνο ένα ποσοστό γύρω στο 10,0% περίπου εκτιμούν ότι οι γονείς τους τους κατανοούν και τους εμπιστεύονται «λίγο» ή «καθόλου».

4.5. Οι θεσμοί των φροντιστηριακών τμημάτων και των σχολείων των αποδήμων

Διερευνήσαμε, τέλος, τη γνώμη των παλινοστούτων μαθητών για τα φροντιστηριακά τμήματα και το υλικό που παράγεται και ενδεχόμενες προτάσεις για βελτίωσή τους ή για εναλλακτικούς θεσμούς εκπαίδευσης των παλινοστούτων παιδιών όπως τα σχολεία των αποδήμων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 33

Γνώμη των μαθητών για τα φροντιστηριακά μαθήματα

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Μέτρια	3	7,5	8,1	1	2,1	2,1
Καλή	18	45,0	48,6	34	70,8	70,8
Πολύ καλή	16	40,0	43,2	13	27,1	27,1
Δεν είπε	3	7,5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Πάνω από το 90,0% των μαθητών στην Αθήνα και τα Ιωάννινα εξέφρασε «καλή» ή «πολύ καλή» γνώμη για τα φροντιστηριακά τμήματα και μόνο ένα μικρό ποσοστό είχε «μέτρια» γνώμη γι' αυτά, που αναφέρεται σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 34

Γνώμη των μαθητών για το διδακτικό υλικό που παράγεται

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Μέτρια	2	5,0	5,1	6	12,5	12,5
Καλή	5	12,5	12,8	3	6,3	6,3
Πολύ καλή	32	80,0	82,1	39	81,3	81,3
Δεν είπε	1	2,5	άγνωστο	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

Στα ίδια υψηλά επίπεδα κυμαίνεται και το ποσοστό των μαθητών που εξέφρασαν «καλή» ή «πολύ καλή» γνώμη για το υλικό που παράγεται από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας ειδικά για τα φροντιστηριακά τμήματα. Η πλειονότητα το βρήκε «κατανοητό» και «απλό», επειδή χρησιμοποιούνται αρκετές επεξηγήσεις με παραδείγματα από την καθημερινή ζωή και οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν «κάνουν το μάθημα απλό και ξεκούραστο».

Οι προτάσεις των μαθητών για βελτίωση της οργανωτικής και λειτουργικής δομής των φροντιστηριακών τμημάτων αφορούν:

- το χρόνο που αφιερώνεται για τη φροντιστηριακή υποστήριξη,
  - τις ώρες λειτουργίας των φροντιστηριακών τμημάτων,
  - την επέκταση της φροντιστηριακής υποστήριξης και σ' άλλα μαθήματα,
  - το συντονισμό της διδασκαλίας στα φροντιστηριακά τμήματα με το πρόγραμμα των σχολικών παραδόσεων,
  - τη δημιουργία ομοιογενών ως προς το γνωστικό επίπεδο και την τάξη των μαθητών τμημάτων,
  - τη διδασκαλία και της ξένης γλώσσα που φέρνουν τα παιδιά μαζί τους.
- Αναφορικά με τα σχολεία των αποδήμων, ποσοστό 42,5% στην Αθήνα και 52,1% στα Ιωάννινα εκφράστηκε αρνητικά για την ύπαρξή τους υποστηρίζοντας ότι το ξεχωριστό σχολείο θα τους δημιουργούσε ιδιαίτερα προβλήματα:
- στο γνωστικό επίπεδο, επειδή «*μαθαίνουμε περισσότερα πράγματα στο κανονικό σχολείο*» και «*μόνο με ξένα παιδιά που δεν ξέρουν δε θα μαθαίναμε, γιατί εδώ μας βοηθούν και οι συμμαθητές μας*»,
  - στο ψυχολογικό επίπεδο, γιατί «*με τ' άλλα ξένα παιδιά, θα ήμουν πάλι ξένη...*» και «*ένα ξεχωριστό σχολείο θα ήταν (σήμαινε) για μένα ότι δε μας θέλουν στο κανονικό σχολείο...*»,
  - στο κοινωνικό επίπεδο, όπου «*δε θα συνηθίζαμε ποτέ, δε θα ξέραμε τη σωστή συμπεριφορά και δε θα προσαρμοζόμασταν...*».

ΠΙΝΑΚΑΣ 35

Γνώμη των παλινοστούτων μαθητών για τα Σχολεία των Αποδήμων

	ΑΘΗΝΑ			ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό	Συχνότητα	Ποσοστό	Ισχύον Ποσοστό
Αρνητική	17	42,5	45,8	25	52,1	56,8
Μέτρια	11	27,5	29,7	8	16,7	18,2
Καλή	7	17,5	18,9	9	18,7	20,5
Πολύ καλή	2	5,0	5,4	2	4,2	4,5
Δεν είπα	3	7,5	άγνωστο	4	8,3	άγνωστο
ΣΥΝΟΛΟ	40	100,0	100,0	48	100,0	100,0

«Μέτρια» γνώμη εξέφρασαν οι μαθητές που θεωρούν ότι ένα ξεχωριστό σχολείο θα τους δημιουργούσε τις προϋποθέσεις: α) να κατανοούν τη διδασκαλία και να συμμετέχουν στη μαθησιακή διαδικασία της τάξης, τουλάχιστον στην αρχή, όταν οι γνώσεις τους στην ελληνική γλώσσα είναι πολύ περιορισμένες, β) να διατηρήσουν και να βελτιώσουν το γλωσσικό κεφάλαιο που φέρνουν μαζί τους και γ) να βιώνουν την «πολιτισμική ασφάλεια» που τους παρέχει η συναναστροφή με συμμαθητές του ίδιου πολιτισμικού υπόβαθρου. Ταυτόχρονα όμως

επισημαίνουν τις θετικές πλευρές του κανονικού σχολείου και την ωφέλεια που προκύπτει από τη φοίτησή τους σ' αυτό.

Οι μαθητές, τέλος, που εξέφρασαν «καλή» ή «πολύ καλή» γνώμη για ένα ξεχωριστό σχολείο είναι κυρίως μαθητές που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στην κατανόηση της ελληνικής γλώσσας και δυσκολεύονται να συμμετέχουν στη μαθησιακή διαδικασία στο κανονικό σχολείο· μαθητές που επιθυμούν πολύ να διατηρήσουν και να βελτιώσουν το γλωσσικό κεφάλαιο που φέρνουν μαζί τους (κυρίως γερμανόγλωσσοι που δεν έχουν στο σχολείο τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν διδασκαλία στη γερμανική γλώσσα), καθώς και μαθητές που δυσκολεύονται ή αρνούνται να προσαρμοστούν στην ελληνική σχολική και κοινωνική πραγματικότητα. Χαρακτηριστικά τονίζουν ότι σ' ένα τέτοιο σχολείο «θα καταλαβαίναμε καλύτερα τα μαθήματα», «δε θα ξεχνούσαμε τη γλώσσα», «θα βοηθούνταν τα παιδιά που έχουν προβλήματα με τη γλώσσα» και «θα μιλούσαμε όλα την ίδια γλώσσα και θα καταλαβαινόμασταν καλύτερα».

5. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5.1. Διαπιστώσεις

Η πρώτη διαπίστωση αφορά τη «γενιά» των παιδιών που παλιννοστούν. Όλοι οι μαθητές του δείγματός μας έχουν γεννηθεί στις χώρες υποδοχής, ανήκουν δηλαδή στη δεύτερη γενιά των μεταναστών. Γι' αυτούς, όταν επιστρέφουν στις χώρες καταγωγής, δεν πρόκειται για επανένταξη, όπως στην περίπτωση των γονιών τους, αλλά για ένταξη στις κοινωνίες των χωρών καταγωγής. Ισχύει, συνεπώς, για την περίπτωση τους όλη η προβληματική της ένταξης ατόμων σε μια κοινωνία με λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικό από το δικό τους πολιτιστικό υπόβαθρο.

Η δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται με τα αίτια της παλιννόστησης. Όπως και στην περίπτωση των γονιών, οι οικογενειακοί και οι εκπαιδευτικοί λόγοι κατέχουν την πρώτη θέση στις απαντήσεις των παιδιών. Η νοσταλγία, που στη βιβλιογραφία αναφέρεται συνήθως ως το κυρίαρχο αίτιο παλιννόστησης, στην έρευνά μας συνδέεται πάντοτε με άλλους παράγοντες, οι οποίοι τελικά φαίνεται ότι παίζουν πρωταρχικό ρόλο στην απόφαση της οικογένειας να παλιννοστήσει.

Η πιο συνηθισμένη περίπτωση οικογένειας που παλιννοστεύει από δυτικές χώρες είναι αυτή που από οικονομικής πλευράς έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, ώστε να καλύπτει τουλάχιστον το 60-70% των απαιτούμενων εξόδων και από οικογενειακής πλευράς επιθυμεί και επιδιώκει τη συνοχή της οικογένειας, τόσο στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, απομακρύνοντας τον κίνδυνο αποξένωσης των παιδιών από τους γονείς –μόνιμος φόβος των γονιών στις χώρες υποδοχής– όσο και στο ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον.

Η επιθυμία να ενταχθεί κανείς σε μια κοινωνία αποτελεί βασικό παράγοντα που επηρεάζει σημαντικά, στο ψυχολογικό τουλάχιστον επίπεδο, τη διαδικασία ένταξης του στη συγκεκριμένη κοινωνία. Η σχετική διαπίστωση είναι ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό από τους μαθητές του δείγματός μας δεν επιθυμούσε να επιστρέψει στην Ελλάδα. Ακολούθησε απλά τους γονείς του, αφού δεν είχε άλλη δυνατότητα επιλογής.

Ένας άλλος παράγοντας που αναφέρεται στο γνωστικό κυρίως επίπεδο και σχετίζεται άμεσα με την ένταξη των παλιννοστούντων παιδιών στο σχολικό σύστημα και τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο της χώρας καταγωγής είναι η γενική σχολική κατάσταση και η γλωσσική προετοιμασία στη χώρα υποδοχής. Αποτελεί θετικό στοιχείο το γεγονός ότι η πλειονότητα των μαθητών του δείγματός μας εξέφρασε ικανοποίηση για τα σχολεία των χωρών υποδοχής και είχε μια σχετικά καλή σχολική επίδοση. Η γλωσσική, όμως, προετοιμασία των περισσότερων μαθητών στις χώρες υποδοχής είναι ανύπαρκτη έως υποτυπώδης. Αυτό δημιουργεί σοβαρότατες δυσκολίες σε κάθε προσπάθεια σχολικής και κοινωνικής ένταξης των παλιννοστούντων παιδιών στις χώρες καταγωγής.

Αν και η προηγούμενη σχολική εμπειρία των παλιννοστούντων μαθητών στις χώρες υποδοχής επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τη διαδικασία ένταξής τους στο ελληνικό σχολικό σύστημα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το παιχνίδι παίζεται σε τελευταία ανάλυση στο ελληνικό σχολείο. Οι μαθητές που παλιννοστούν αναπόφευκτα συγκρίνουν το ελληνικό σχολείο με τα σχολεία στις χώρες υποδοχής και το βρίσκουν να υπολείπεται εκείνων τόσο από πλευράς οργάνωσης όσο και από πλευράς λειτουργίας (κτιριακές εγκαταστάσεις, εξοπλισμός, προγράμματα σπουδών, ώρες λειτουργίας, τρόπος διδασκαλίας, συμπεριφορά των εκπαιδευτικών κ.λπ.). Οι σοβαρές ελλείψεις, που αναφέρονται τόσο στην προετοιμασία (γλωσσική κυρίως) των παλιννοστούντων μαθητών στη χώρα υποδοχής όσο και στο ελληνικό σχολείο, έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση του επιπέδου επίδοσης των μαθητών στο ελληνικό σχολείο. Η μέχρι τώρα παρέμβαση της ερευνητικής ομάδας επέδρασε θετικά στη βελτίωση της βαθμολογίας των μαθητών στα συγκεκριμένα μαθήματα, στα οποία αναπτύχθηκε ειδικό βοηθητικό διδακτικό υλικό.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι διαπιστώσεις αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στους δασκάλους/καθηγητές και τους παλιννοστούντες μαθητές. Τα αποτελέσματα όλων των σχετικών ερωτήσεων συμφωνούν ότι για ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό παλιννοστούντων μαθητών οι σχέσεις αυτές εμφανίζουν σοβαρά προβλήματα. Από τον τρόπο που αρκετοί εκπαιδευτικοί οργανώνουν την όλη μαθησιακή διαδικασία μέσα στην τάξη, πολλοί μαθητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι δάσκαλοι/καθηγητές τους δε δείχνουν κατανόηση, δεν τους ενθαρρύνουν, δεν τους ρωτούν συχνά και γενικά «δεν ενδιαφέρονται για μας, για να μάθουμε».

Τη μεγάλη σημασία που έχει για τη σχολική επίδοση και γενικότερα για την ένταξη των παλιννοστούντων μαθητών το ενδιαφέρον και η φιλική διάθεση του εκπαιδευτικού τόνισε μια μαθήτρια που μόλις είχε επιστρέψει από την ΟΔΓ: «Όταν αισθάνεται ότι ο καθηγητής είναι φίλος σου και ενδιαφέρεται, κάθεται και τον ακούς», κάτι που οπωσδήποτε αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μάθηση.

Σημαντική είναι επίσης και η διαπίστωση ότι, παρά τη μείωση του επιπέδου της σχολικής τους επίδοσης στο ελληνικό σχολείο και τις συγκριτικά κατώτερες προσδοκίες των εκπαιδευτικών τους γι' αυτούς, οι μαθητές που παλιννοστούν εξακολουθούν να έχουν υψηλές εκπαιδευτικές προσδοκίες.

Εξαιρετικά θετική είναι η διαπίστωση ότι, στην πλειονότητά τους, οι παλιννοστούντες μαθητές συναναστρέφονται με ντόπια παιδιά και ότι στις σχέσεις τους αυτές δεν αντιδρούν απλά στις επιθυμίες των ντόπιων παιδιών κάνοντας παρέα με οποιονδήποτε τους δέχεται, αλλά δρουν με την έννοια ότι επιλέγουν τους φίλους τους και συχνά αρνούνται να κάνουν παρέα με ντόπια παιδιά που για διάφορους λόγους δε συμπαθούν.

Οι σχέσεις των παλιννοστούντων παιδιών με τους γονείς τους είναι αρκετά καλές. Τα παιδιά θεωρούν ότι οι γονείς τους έχουν σχηματίσει καλή γνώμη γι' αυτά και ότι τους δείχνουν εμπιστοσύνη όταν αναλαμβάνουν διάφορες δραστηριότητες. Προβλήματα παρουσιάζονται στις περιπτώσεις που ο ένας ή και οι δύο γονείς εξακολουθούν να εργάζονται στις χώρες υποδοχής.

Η τελευταία διαπίστωση αφορά το θεσμό των φροντιστηριακών τμημάτων και των σχολείων των αποδημών. Τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ικανοποιημένα με τα φροντιστηριακά τμήματα και το βοηθητικό υλικό που παράγεται από την ερευνητική ομάδα με σκοπό την καλύτερη οργάνωση και λειτουργία τους. Τονίζουν τις θετικές και αρνητικές πλευρές τους και προτείνουν συγκεκριμένες περιοχές για διορθωτική παρέμβαση.

Αντίθετα, τα παιδιά επισημαίνουν τα σοβαρά προβλήματα στο γνωστικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο που δημιουργούνται με τη λειτουργία ξεχωριστών γι' αυτά σχολείων. Θεωρούν, όμως, ότι ένα τέτοιο σχολείο θα βοηθούσε στην αρχή τα παιδιά που επιστρέφουν και έχουν σοβαρό «γλωσσικό πρόβλημα» να αντιμετωπίσουν τις πρώτες δυσκολίες στο ελληνικό σχολικό σύστημα. Πιστεύουν επίσης ότι σ' ένα τέτοιο περιβάλλον θα μπορούν να διατηρήσουν το γλωσσικό κεφάλαιο που φέρνουν μαζί τους.

5.2. Συμπεράσματα

Τα παραπάνω αποτελέσματα αποτελούν ένα μικρό μόνο μέρος από τις έρευνες που έχουν γίνει στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος.

Παρουσιάζουν όμως με αρκετή σαφήνεια τη σοβαρότητα του προβλήματος της ένταξης των παλιννοστούντων μαθητών στο ελληνικό σχολικό σύστημα και τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά των μεταναστών, όταν παλιννοστούν, ανάγονται τόσο στην περίοδο της κοινωνικοποίησης στις χώρες υποδοχής, όσο και στη συγκεκριμένη σχολική και κοινωνική πραγματικότητα των χωρών καταγωγής. Κατά συνέπεια, η αποτελεσματική αντιμετώπισή τους προϋποθέτει τη στενή συνεργασία ανάμεσα στις χώρες υποδοχής και στις χώρες καταγωγής.

Η διαπολιτισμική αρχή και προσέγγιση μπορεί να αποτελέσει τη δημιουργική βάση αυτής της συνεργασίας.

Ως όρος η διαπολιτισμική προσέγγιση δηλώνει μια δυναμική και όχι στατική διαδικασία αλληλεπίδρασης και συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα διαφόρων κοινωνικών ομάδων, εθνικοτήτων και φυλών, με σκοπό πάντοτε τη δημιουργία ανοιχτών κοινωνιών που θα χαρακτηρίζονται από ισονομία, αλληλοκατανόηση, αλληλοαποδοχή και αλληλεγγύη. Ένα τέτοιο πλαίσιο συνεργασίας σημαίνει, τόσο για τις χώρες υποδοχής, όσο και για τις χώρες καταγωγής, ότι πρέπει να παρέχουν σ' όλους τα μέσα να εκφραστούν ως ατομικές και συλλογικές προσωπικότητες, να προβάλλουν τις δικές τους γλωσσικές και πολιτισμικές απαιτήσεις και να έχουν την υποστήριξη και τη συνεργασία του κράτους στην αναζήτηση πολιτισμικής ταυτότητας, ελευθερίας και αυτοεκπλήρωσης.

Αναφορικά με τα παιδιά των μεταναστών και την εκπαίδευσή τους, αυτό σημαίνει ότι το σχολείο πρέπει να ανοίξει τις πόρτες του στις διάφορες γλώσσες και τους διάφορους πολιτισμούς, να εξασφαλίσει στα παιδιά αυτά ίσες ευκαιρίες και να τους δώσει τα μέσα να επιλέξουν και να προωθήσουν τη δική τους γλώσσα και το δικό τους πολιτισμό. Πιο συγκεκριμένα, το σχολείο έχει υποχρέωση:

- να δεχθεί τα παιδιά των μεταναστών έτσι όπως είναι και να προσπαθήσει να προσαρμοστεί στις ανάγκες τους,
- να τους δώσει τη δυνατότητα να ενταχθούν στην κοινωνία και να αναπτύξουν τις πνευματικές και συναισθηματικές τους δυνάμεις μαζί με τα ντόπια παιδιά μέσα από μια δυναμική διαδικασία αλληλεπίδρασης,
- να δώσει αξία στη γλωσσική και πολιτισμική τους ταυτότητα και να την αναγνωρίσει ως βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη όλων των δυνατοτήτων τους.

Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, η ένταξη των παλινοστούτων παιδιών στο ελληνικό σχολικό σύστημα και τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο δεν μπορεί να θεωρείται ως θέμα που πρέπει να απασχολεί μόνο ορισμένα σχολεία ή ορισμένες τάξεις ή ορισμένους εκπαιδευτικούς, αλλά ως θέμα ολόκληρης της κοινωνίας που παίρνει ένα δημοκρατικό και πλουραλιστικό χαρακτήρα.

Το φαινόμενο της παλινοστέσης δεν αφορά μόνο τους παλινοστούτες, αλλά το σύνολο των ατόμων που ζουν στη συγκεκριμένη κοινωνία. Είναι μία διαδικασία «συνάντησης», στην οποία ο κάθε πολιτισμός αποτελεί μία «πρόκληση» για τους άλλους πολιτισμούς και η αποδοχή των αξιών του λειτουργεί εμπλουτιστικά για τους άλλους πολιτισμούς.

Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, η διαπολιτισμική εκπαίδευση αφορά όλα τα παιδιά, όλους τους εκπαιδευτικούς, όλους τους γονείς, όλα τα μαθήματα που διδάσκονται, όλη τη σχολική κοινότητα και τη σχολική ζωή και γενικά όλους αυτούς που εργάζονται για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης και το άνοιγμα του σχολείου στη ζωή.

Μπορεί να αποτελέσει το μέσο κάθε συνειδητής προσπάθειας να δεχθούμε τους άλλους που είναι διαφορετικοί από μας, σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης και αμοιβαίου σεβασμού.

Οι ερευνητικές μας διαπιστώσεις που προαναφέρθηκαν δείχνουν συγκεκριμένες περιοχές παρέμβασης, στις οποίες πρέπει να γίνουν συνειδητές προσπάθειες για ν' απαλλαγεί το ελληνικό σχολείο από τη λογική της ομοιομορφίας και της αφομοίωσης και να γίνει περισσότερο δημοκρατικό και πλουραλιστικό. Μέσα σ' ένα τέτοιο σχολείο, τα παιδιά που παλιννοστούν θα μπορέσουν να βρουν και τη θέση τους αλλά και τα μέσα ώστε να αναπτύξουν όλες τις πνευματικές και συναισθηματικές τους δυνάμεις.

Δεν πρέπει ν' απορεί κανείς που τα παιδιά των παλιννοστούντων μεταναστών συνδέονται με γενικότερες αλλαγές στο ελληνικό σχολείο. Ιστορικά, με αφορμή κυρίως τα παιδιά των μεταναστών και γενικά τα παιδιά των μειονοτήτων, καταδείχθηκε η ανισότητα ευκαιριών στα εκπαιδευτικά συστήματα των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών της Δύσης και ήταν στους σχολικούς θεσμούς που οι χώρες αυτές αποφάσισαν να δραστηριοποιηθούν πρώτα.